

PASTORALNA TEOLOGIA

bogosłowiu (1877, PtB 2000), I. Masłowa *Lekcyi po pastyrskomu bogosłowiu* (Mwa 2001) i Kerna; ich autorzy ujmują t.p. jako wiedzę przeznaczoną wyłącznie dla duszpasterzy.

2. Preferencje w nauczaniu t.p. prawosławnej w Rosji – Wśród teologów ros. XIX w. wyróżnia się 3 preferencje ujmowania t.p.: 1° mor. (A. Amfiteatrow, W.N. Naumow, W.F. Pewnicki), kładąca akcent na cnotliwe życie duszpasterza, który powinien dążyć do doskonałości mor., ale także być nauczycielem, wychowawcą i doradcą ludu w sprawach zawodowych i życiowych; 2° ascet.-mist. (Chrapowicki), interpretująca wszystkie dogmaty Kościoła w znaczeniu etycznym i mor. dla życia mor. jako rzutujące na rozumienie t.p.; ma ona na celu ukazanie życia i działalności pasterza w roli sługi duchowego odrodzenia z pomocą łaski Bożej i przewodnika ludzi w drodze do doskonałości duchowej; zadaniem t.p. było określenie wewnętrznego życia duszpasterza na podstawie uznanych zasad nauk.; pozostaje ono w służbie duchowego odrodzenia ludzi jako stała wewn. postawa duchowa; przedmiotem formalnym t.p. jest badanie wewnętrznego pasterskiego usposobienia oraz odkrywanie jego praw, które należy przekazywać duszpasterzom; 3° bibl.-chrystol., budowana na podstawach bibl.; Chrystus stanowi wzór dla duszpasterzy, a celem duszpasterstwa jest chrześc. doskonałość w sensie ich zjednoczenia mist. z Bogiem; S.A. Sollertinski zasadę duszpasterstwa widzi w tytule Syn Człowieczy, oznaczającym Jezusa Chrystusa – Zbawiciela ludzi, który we wcieleniu wypełnia Królestwo Boże i ukazując się jako prawdziwy Pasterz wszystkich ludzi; Królestwo Boże jest przeznaczone dla ludzi odrodzonych przez Ewangelię, do czego prowadzą ewangeliczne błogosławieństwa; Sollertinski w centrum t.p. stawia *Kazanie na górze*.

3. Współczesne przyczynki do t.p. – Wg Popowa duszpasterska działalność kapłana zawiera się w przepowiadaniu słowa Bożego, służbie Bożej, czyli sprawowaniu kultu i prowadzeniu przykładowego życia w Kościele, we własnej rodzinie oraz kierowaniu się we wszystkim zasadami życia ascet.; zdaniem Kerna t.p. zajmuje się gł. kultyczną działalnością duszpasterza skierowaną na zewnątrz; jej podstawowym środkiem jest głoszenie Ewangelii i wszczepianie wiary w zbawienie i przeobstwienie człowieka; wykorzystuje psychologię stosowaną do samego kapłana, jego powołania i postaw, a także w sprawowaniu sakramentu pokuty; nawiązując do Chrapowickiego, wskazuje on na kształtowanie odpowiedniego nastawienia (*pastyrskoje nastrojienije*) duszpasterzy do działalności duszpast. i wiernych; poglądy Kerna na duszpasterstwo dotyczą jedynie osoby duszpasterza mimo podejmowania współcześnie starań uaktywnienia wiernych świeckich w życiu Kościoła przez bractwa, działalność charytatywną i chóry kośc.; wg Masłowa t.p. mieści się wśród nauk teol., jako mnich eremita pozostał wierny ideałom starców ros.; poglądy na działalność duszpast. formułował pod wpływem pouczeń Ojców Kościoła, ojców pustyni, a także ros. eremitów i starców; wskazują one w pierwszym rzędzie na doskonałość samego duszpasterza.

A. Amfiteatrow, *Pastyrskoje bogosłowije*, Kijew 1851; S.A. Sollertinski, *Pastyrstwo Christa Spasielca, czas' osnowopolozytelnaja. Iisus Christos, osnowatel' chriścianskago pastyrstwa*, PtB 1888, 1896; B.W. Titlinow, *Duchownaja szkoła w Roscii w XIX stolecii*, Wl 1908, Lo 1970; N.N. Głubokowski, *Russkaja bogosłowska nauka w jeja istoriczskom razwitiu i nowiejszym sostojanii*, Wwa 1928; H. Petzold, *Die Bedeutung des Herzens und der Herzenserkenntnis für die Seelsorge aus der Sicht ostkirchlicher Anthropologie und Pastoraltheologie*, w: *Das Bild des Menschen im Lichte der orthodoxen Anthropologie*, Mb 1969, 77-139; L. Sertorius, *Orthodoxe Theologie im 20. Jahrhundert*, BdT II 154-196; M. Olszewski, *Pastoraltheologische Konzeptionen in der Orthodoxen Kirche Russlands des 19. Jahrhunderts und ihre Zuordnung zur Asketik*, Mr 1984; tenże, *Prawosławna t.p. w XIX wieku w Rosji*, SITB 20(2002) 155-174.

Mieczysław Olszewski

III. PROTESTANCKA – Od XVIII w. teol. refleksja nad pastoralną praktyką protest., część teologii prakt. określana przez F. Schleiermachera jako samodzielna dyscyplina teol.;

wg G. Raua stanowi „sytuacyjno-hermeneutyczną prezentację praktyki kościelnej”.

1. Dzieje – W okresie wczesnej reformacji praca *Der Hirt* (1525) U. → Zwingliego stanowiła opis pastoralnego ideału, połączony z eklezjologią słowa Bożego; pierwszym reformacyjnym dziełem o charakterze pastoralno-teologicznym było *Von der waren Seelsorge und dem rechten Hirtenamt* (Emden 1538) M. → Bucera, odnoszące się zarówno do duchownych (*Pfarrer*), jak i pozostałych członków zboru (*alle Gemeindeglieder*), postulujące stworzenie tzw. *communio Christi*; inspirowane przez M. → Lutra wizytacje par. przyczyniły się do powstania wskazań i zasad o charakterze pastoralno-teologicznym, oprac. systematycznie przez C. Portę (*Pastorale Lutheri*, Eisleben 1582); reformacyjne rozumienie t.p. wiązało się z pojmowaniem urzędu kośc. określonego przez → *Augsburskie wyznanie wiary* (art. 5, 7, 14) i wyrażającego się w jego zadaniach zwiastowania (przepowiadania) słowa Bożego, udzielania sakramentów i przewodniczenia zborowi, tzw. władza kluczy (np. J. Gerhard); zasadnicze odnowienie protest. t.p. było związane z pietyzmem i wyrażało się m.in. w *Pia desideria* (F 1675; wyd. polskie *Pia desideria*, BB 2002) Ph.J. Spenera, *Die geistliche Gestalt eines Evangelischen Lehrers* (Hl 1704) G. → Arnolda i *Idea studiosi theologiae* (Hl 1712) A.H. Francke'a; postulowano w nich „nowe życie” wynikające z wiary jako pastoralne kryterium urzędu kośc., w oświeceniu (zwl. J.J. Spalding *Über die Nutzbarkeit des Predigamtes*, F 1772) zamienione na tzw. użyteczność społ. (*gesellschaftliche Nützlichkeit*); na przelomie XVIII i XIX w. ukazało się kilka podręczników wydań t.p. (J.F.Ch. Graeffe, F. Köster), które stanowiły zapowiedź powstania teologii prakt., oprac. wg różnych założeń przez Schleiermachera i K.I. Nitscha, a nast. rozwijanej (i przedmiotowo „rozdrabnianej”) przez K. Harmsa, W. Löhego i A.F.Ch. Vilmara oraz ich kontynuatorów; w 70. latach XX w. kolejne odrodzenie t.p. prowadziło do jej racjonalno-metodologicznego unaukowania i powrotu do reformacyjnych założeń (szczeg. G. Krause, Rau, W. Steck); pod koniec XX w. nowym elementem w t.p. było wprowadzenie w protestantyzmie ordynacji kobiet (*Pfarrerin, Bischöfin*).

2. Problematyka – Główny przedmiot protest. t.p. stanowi osoba i posłannictwo duchownego (*Pfarrer*; → pastor), który wg *Augsburskiego wyznania wiary* zostaje „należycie powołany” (*rite vocatus*; art. 14), czyli ordynowany do urzędowego sprawowania „służby nauczania Ewangelii i udzielania sakramentów” (*ministerium docendi evangelii et porrigendi sacramenta*; art. 5); urzędowe posłannictwo duchownego polega na zwiastowaniu słowa Bożego, udzielaniu sakramentów i przewodniczeniu zborowi; spełnia się ono zarówno jako funkcja Kościoła, jak i funkcja w Kościele, nie prowadząc do „sakramentalizacji osoby urzędowej” oraz tworząc podstawy do pastoralnej harmonii 3 faktorów: funkcjonalnego, instytucjonalnego i personalnego (m.in. W. Dantin).

Protestancka t.p. jest częścią tzw. teologii prakt. (często z nią utożsamianej) obok takich in. jej dyscyplin szczegółowych, jak: → homiletyka (III), → katechetyka (III), liturgika czy duszpasterstwo (*Poimenik*; → katechizacja III); współcześnie odwołuje się ona także do badań z zakresu antropologii, medycyny, pedagogiki, psychologii i socjologii, tworząc dodatkowe subdyscypliny o charakterze pastoralnym (*Pastoralanthropologie, Pastoralmedizin, Pastoralpsychologie, Pastoralpädagogik, Pastoralsoziologie, Pastoralstatistik*); tematykę t.p. prezentują obecnie m.in. czasopisma protest. w języku niem. „Pastoraltheologie”. *Wissenschaft und Praxis* i „Praktische Theologie”. *Zeitschrift für Praxis in Kirche, Gesellschaft und Kultur*; 2006 Ch. Albrecht i B. Schröder rozpoczęli wydawanie serii *Praktische Theologie in Geschichte und Gegenwart*. W ostatnich latach globalizacji świat. następuje wyraźna internacjonalizacja t.p. (m.in. K.E. Nipkow, D. Rössler, Schröder,

F. Schweitzer, J.A. Van der Veen); wg Ch. Grethleina wynika z niej potrzeba rozwoju specjalnej „metodyki komparatystycznej” w jej współcz. zakresie.

Handbuch der praktischen Theologie I-IV, Gü 1981-87; W. Steck, D. Rössler, R.R. Osmer, EKLn III 1075-1077, 1290-1298; J. van der Veen, H.G. Ziebertz, *Paradigmenentwicklung in der praktischen Theologie*, Kam 1993; P.C. Bloth, *Praktische Theologie*, St 1994; H. Schröer, *Kompendium der praktischen Theologie*, St 1997; M. Meyer-Blanck, B. Weyel, *Arbeitsbuch praktische Theologie. Ein Begleitbuch zu Studium und Examen*, Gü 1999; F. Schweitzer, J.A. van der Veen, *Practical Theology – International Perspectives*, F 1999; W. Steck, *Praktische Theologie. Horizonte der Religion, Konturen des neuzeitlichen Christentums, Strukturen der religiösen Lebenswelt*, St 2000; *The Blackwell Reader in Pastoral and Practical Theology*, Ox 2000; I. Karle, *Der Pfarrberuf als Profession. Eine Berufstheorie im Kontext der modernen Gesellschaft*, Gü 2001; B. Schröder, *Praktische Theologie im Zeichen der Internationalisierung!?*, ThLZ 126(2001) 873-890; G. Rau, Ch. Grethlein, M. Meyer-Blanck, RGG VI (2003⁴) 996-1000, 1560-1567; *Handbuch Praktische Theologie*, Gü 2007; N. Schneider, V.A. Lehnert, *Berufen – wozu? Zur gegenwärtigen Diskussion um das Pfarrbild in der Evangelischen Kirche*, Nk 2009.

Dariusz Chwastek, Stanisław Józef Koza

PASTORAŁ (łac. *baculus pastoralis* laska pasterska), oznaka jurysdykcji kośc. i pasterskiej władzy → biskupa oraz → opata.

Geneza p. jako znaku władzy wywodzi się od laski służącej do podpierania się podczas wędrówki, a szczeg. od kija pasterskiego; w kulturach staroż. był on znakiem siły, za jego pomocą pasterz wyznaczał swoim owcom kierunek, karcil niepokorne oraz bronił powierzone jego opiece stada przed drapieżnikami; do tej symboliki nawiązywały atrybuty stosowane nast. przez polit. i duchowych przywódców rodów i plemion; także w wielu starotest. przekazach kij pasterski uzyskiwał znaczenie symboliczne, stając się znakiem władzy, a także mocy Bożej; otrzymaną od Boga laską pasterską (Wj 4,17), nazwaną laską Boga (Wj 4,20), posługiwał się Mojżesz podczas dokonywania cudów; za jej pomocą m.in. zesłał plagi egip. (Wj 7,8-22), przeprowadził Izraelitów przez M. Czerwone (Wj 14,16) oraz wydobyl wodę ze skały (Wj 17,5-6); tego rodzaju atrybutem władzy posługiwali się także przywódcy poszczególnych pokoleń Izraela (Lb 17,16-19), a nast. stał się on znakiem Aarona i całego rodu kapł. (Lb 17,20); w ST kij pasterski był również oznaką mocy Bożej posiadanej przez proroków (2 Krl 4,29); w NT Jezus Chrystus, rozsyłając apostołów, polecił im zabrać ze sobą jedynie laskę jako symbol wędrówki w wierze i wyłącznie dla wiary (Mk 6,8).

We wczesnym średniowieczu kij pasterski należał do insygniów władców świeckich; mimo iż p. był używany przez niektórych hierarchów Kościoła już od IV w., to atrybutem jurysdykcji kośc. (*baculus sancti regiminis*) stał się dopiero w VII w.; początkowo był jedynie znakiem władzy opackiej (najstarsze wzmianki poświadczające takie znaczenie dotyczą czasów → Kolumbana Młodsze), a nast. stał się jednym z podstawowych, oprócz → mitry i → pierścienia, insygniów biskupich; w czynnościach liturg. zaczęto stosować p. w XI w.; w zwyczajach feudalnych przekazanie go nowo mianowanemu biskupowi było równoznaczne z powierzeniem mu pełni władzy nad diecezją; w ramach walki o → inwestyturę czynność ta stała się przedmiotem sporu między kolejnymi papieżami a cesarzami oraz in. władcami świeckimi; ostatecznie wręczenie p. zostało zarezerwowane władzy kośc., dzięki czemu szybko upowszechnił się on w całym Kościele; najpierw podczas czynności pontyfikalnych był noszony przed biskupem, jednak po wprowadzeniu zwyczaju podążania w procesji za niesionym na jej czele krzyżem biskupi sami zaczęli dzierżyć p. w dłoniach; zgodnie ze średniow. tradycją biskupi mogą używać p. jedynie w granicach swojej diecezji, kardynałowie podczas pobytu w Rzymie wyłącznie w swoich kościołach tyt., a opaci jedynie w murach klasztornych.

W interpretacji teol. podkreśla się, że p. jest symbolem wiary przekazywanej przez biskupa, znakiem dóbr niebieskich rozdzielanych przez niego, a także odradzającej się mocy; określoną symbolikę zaczęto przypisywać też poszczególnym elementom p.; zakrzywienie górnej części (*curvatura*, krzy-

waśń) ma wyrażać troskę pasterską biskupa o lud i służyć do przysparzania błędzących i grzeszących do wspólnoty; część środk. (*canna, fistula* podpora) oznacza służbę biskupa na rzecz umacniania wiary ludu powierzonego jego opiece; dolna część z charakterystycznym ostrym zakończeniem symbolizuje spoczywający na biskupie obowiązek napominania, a nawet karcenia podwładnych; symbolikę p. streszczano również w formie sentencji – *curva trahit, recta regit, pars ultima pungit* (krzywaśń pociąga, drzewce wiedzie, koniec pobudza) oraz *collige vasa, sustenta morbida, stimula lenta* (skupiaj rozproszonych, podtrzymuj słabych, ponaglaj leniwych); na poszczególnych częściach p. umieszczano też inskrypcje podkreślające przypisanie im znaczenie.

Na ugruntowanie formy p. używanego w Kościele wsch. istotnie oddziaływały przekazy bibl. o lasce proroka Eliasza w kształcie litery *tau* oraz fakt zamiany laski Mojżesza w węża, dokonanej w celu zmanifestowania wobec faraona mocy Bożej (Wj 7,9); w konsekwencji p. używany przez biskupów w Kościołach wsch. uzyskał postać laski zakończonej 2 wężami zwróconymi głowami ku sobie i podtrzymującymi sferę (glob) zwieńczoną krzyżykiem (→ jabłko), nawiązując do tradycji kaduceusza, czyli laski z wężami ofiarowanej Hermesowi przez Appolina (wężę mają symbolizować siły chaosu i ładu, a jednocześnie wskazywać na konieczność zachowania równowagi między ciałem a duchem). W zwyczajach kośc. na Zachodzie upowszechnił się w formie zakrzywionej laski, przybierającej w górnej części postać kwitnącej gałęzi, co jest nawiązaniem do kwitnącej laski Aarona jako znaku szczególnego namaszczenia przez Boga (Lb 17,20); do XII w. papieżę używali zwykłego p., jednak rozwój teologii papieżstwa, zwł. w zakresie interpretacji → prymatu papieża, doprowadził do wycofania tradycyjnego p., gdyż krzywaśń interpretowano jako znak ograniczenia tej władzy, gdy tymczasem władzę namiestnika Chrystusa postrzegano jako najwyższą na ziemi i niepodlegającą żadnym ograniczeniom; w konsekwencji zastąpiono go p. w postaci krzyża; pap. Paweł VI wprowadził do p. pap. wizerunek ukrzyżowanego Chrystusa; tradycję tę kontynuowali Jan Paweł I i Jan Paweł II, natomiast pap. Benedykt XVI wrócił do jego wcześniejszej formy. Zgodnie z kośc. zwyczajami kardynałowie i patriarchowie w czynnościach liturg. powinni używać złotych p., arcybiskupi i biskupi – srebrnych, opaci – w kształcie zbliżonym do prostego kija pasterskiego (w niektórych zakonach używa się jedynie p. drewnianych), gdyż jest on znakiem nie tylko jurysdykcji, ale również gotowości służenia; w danych wiekach do p. przywieszano małą, białą wstęgę (*pannisellus*) lub chustę (*velum*), służące do ocierania rąk (w późniejszych wiekach tradycję tę zachowywali jedynie niektórzy opaci).

Szczegółowe przepisy liturg. dotyczące używania p., określone w *Caeremoniale Episcoporum* z 1984, nakazują biskupowi trzymać p. podczas czynności liturg. i procesji w lewej ręce, aby móc prawą udzielać błogosławieństwa, a w czasie czytania *Ewangeliu* – oburącz; do podtrzymywania p. i in. insygniów biskupich w czasie Mszy służy specjalny insygniarz, któremu, wchodząc na stopnie ołtarza, biskup przekazuje p. na znak, że jego jurysdykcja ustępuje przed władzą Jezusa Chrystusa.

Poza czynnościami liturg. p. należał do podstawowych oznak godności biskupiej i opackiej w → heraldyce kościelnej; zakaz używania go w herbach biskupich został wprowadzony na mocy instrukcji *Circa vestes*, wyd. 1969 przez Sekretariat Stanu Stolicy Apost.; odtąd p. może występować jedynie w herbach kośc. jednostek terytorialnych i powinien być skierowany krzywaśnią na zewnątrz, w przeciwieństwie do herbów opactw, w których krzywaśń zwrócona do wewnątrz ma wskazywać na ograniczony zakres władzy opackiej.

Nowowiejski II 413-431; P. Salmon, *Mitra und Stab. Die Pontifikalinsignien im römischen Ritus*, Mz 1960; W. Maisel, *Archeologia prawna Europy*, Wwa 1982, 1989, 260-262; P. Dudziński, *Alfabet heraldyczny*, Wwa 1997, 114, 135-136; E. Gigilewicz, *Herby biskupów warmińskich*, Lb 2001, 122-123; tenże, *Ustawodawstwo heraldyki kościelnej, w: Kościół i historia. Drogi i wzajemne powiązania*.